श्रवणद्वादशीं विना'। भविष्योत्तरे 'एकादशी यदा तु स्यात् श्रवणेन समन्विता। विजया सा तदा प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा। तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत्। तावदेव न भोक्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षयः। विशेषेण महीपाल! श्रवणं वर्द्धते यदि। तिथिक्षयेण भोक्तव्यं द्वादशीं नैव लङ्घयेत्'। तिथिक्षयेण एकादशीक्षयेण भोक्तव्यं द्वादश्यां पारयेदित्यर्थः। अत्र हेतुः द्वादशीमित्यादिः। यदा त्वेकादश्युपवासदिने श्रवणं नास्ति परदिने द्वादश्यां तत् तदोपवासद्वयमाह ब्रह्मवैवर्त्तः 'एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत्। न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्देवता हरिः'। अत्र च 'अप्रमाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्यात् व्रतान्तरम्' इति स्मृतेः पारणस्याकरणेन पूर्वोपवासासमाप्तावुपवासान्तरारम्भे विधिलोपो न भवेदित्यर्थः। हेतुमाह उभयोरित्यादिः। उभयोपवासासामर्थ्ये तु श्रवणद्वादश्येवोपोष्या तथाच स्मृतिः 'वरमेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत्। पूर्वोपवासजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयः'। तथा 'उपोष्य द्वादशीं पुण्यां विष्णुर्ऋक्षेण संयुताम्। एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयम्'। द्वादश्युपवासः काम्यः। तथाह मार्कण्डेयः 'द्वादश्यामुपवासेन सिद्धात्मा नृप सर्वशः। चक्रवर्त्तित्वमतुलं संप्राप्नोत्यतुलां श्रियम्'' तिथित० कश्चिद्विशेषोऽनयोर्देशभेदाद्व्यवस्था।

मासभेदे द्वादशद्वादशीव्रतभेदा अग्निपु०१८८अ०उक्ता यथा अग्निरुवाच। द्वादशीव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम्। एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च। उपवासेन भैक्ष्येण चैवं द्वादशिकव्रती। चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां मदनं हरिम्। पूजयेद् भुक्तिमुक्त्यर्थी मदनद्वादशीव्रती१। माघशुक्ले तु द्वादश्यां भीमद्वादशिकव्रती। नमो नारायणायेति यजेद्विष्णुं स सर्वभाक्२। फाल्गुने च सिते पक्षे गोविन्दद्वादशीव्रती३। विशोकद्वादशीकारी यजेदाश्वयुजे हरिम्४। सगणं मार्गशीर्षे५ तु कृष्णमभ्यर्च्य यो नरः। ददाति शुक्लद्वादश्यां स सर्वरसदायकः। गोवत्सं पूजयेद् भाद्रे गोवत्सद्वादशीव्रती६। माध्यान्तु समतीतायां श्रवणेन तु संयुता। द्वादशी७ या भवेत् कृष्णा प्रोक्ता सा तिलद्वादशी। तिलैः स्नानन्तिलैर्होमो नैवेद्यन्तिलमोदकम्। दीपश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम्। तिलाश्च देया विप्रेभ्यः फलं होमोपवासतः। ओं नमो भगवतेऽथो वासुदेवाय वै यजेत्। सकुलः स्वर्गमाप्नोति षट्तिलद्वादशीव्रती। मनोरथद्वादशीकृत् फाल्गुने तु सितेऽर्च्चयेत्८। नामद्वादशीव्रतकृत् केशवाद्यैश्च नामभिः। वर्षं यजेद्धरिं स्वर्गी न भवेन्नारकी नरः। फाल्गुनस्य सितेऽभ्यर्च्य सुमतिद्वादशीव्रती९। मासि भाद्रपदे शुक्ले१० अनन्तद्वादशीव्रती। अश्लेषर्क्षे तु मूले वा माघे११ कृष्णाय वै नमः। यजेत्तिलांश्च जुहुयात्तिलद्वादशीकृन्नरः। सुगतिद्वादशीकारी फाल्गुने तु सिते यजेत्। जय कृष्ण नमस्तुभ्यं वर्षं स्याद् भुक्तिमुक्तिगः। पौषशुक्ले तु द्वादश्यां१२ सम्प्राप्तिद्वादशीव्रती"।

द्वादशीनियमा तद्धर्मभेदनिषेधाश्च एका०त० उक्ता यथा "द्वादशीनियमाः। द्वादश्यामपि विष्णुपूजनम् "एकादश्यां प्रकुर्वन्ति उपवासं मनीषिणः। उपासनाय द्वादश्यां विष्णोर्यद्वदियन्तथा" इति भविष्यपुराणात्। यद्वत् यथा द्वादश्यां विष्णूपासनाय एकादश्यामुपवासं प्रकुर्वन्ति तथा इयमपि षष्ठीयुक्ता सप्तमी उपोष्या सप्तम्यां सूर्य्योपासनायेत्यर्थः। तत्र ब्रह्माण्डपुराणम्। "कांस्यं मांसं सुरां क्षौद्रं लोभं वितथभाषणम्। व्यायामञ्च व्यवायञ्च दिवास्वप्नं तथाञ्जनम्। शिलापिष्टं मसूरांश्च द्वादशैतानि वैष्णवः। द्वादश्यां वर्ज्जयेन्नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते। पुनर्भोजनमध्वानं यानमायासमैथुने, उपवासफलं हन्युर्दिवा निद्रा च पञ्चमी"। वृद्धशातातपः "उपवासं द्विजः कृत्वा ततो ब्राह्मणभोजनम्। कुर्य्यात्तथास्य सगुण उपवासो हि जायते"। सगुणः साङ्गः। नारायणमन्त्रजपश्च पाश्चात्यनिर्णयामृते कात्यायनः "मिथ्यावादे दिवास्वप्ने बहुशोजलसेवने। अष्टाक्षरं व्रती जप्त्वा शतमष्टोत्तरं शुचिः" तथा "मन्त्रं निवेद्य हरये निवेद्योपोषणं व्रती। द्वादश्यां पारणं कुर्य्याद्वर्जयित्वा प्युपोदकीम्"। उपोदकीम् पूतिकाशाकम्। कूर्मपुराणे "कांस्यं मांसं सुरां क्षौद्रं हिंसां तैलमसत्यताम्। द्यूतक्रीड़ां दिवानिद्रां व्यायामं क्रोधमैथुनम्। द्वादश्यां द्वादशैतानि वैष्णवः परिवर्जयेत्" संवत्सरप्रदीपे "अभ्यङ्गञ्च परान्नञ्च तैलं निर्माल्यलङ्घनम्। तुलसीचयनं द्यूतं पुनर्भोजनमेव च। वस्त्रपीड़ां तथा क्षारं द्वादश्यां वर्जयेद्बुधः"। अभ्यङ्गोयेन केनापि, तैलं तिलतैलं मार्ष्टावपि निषिद्धम्। स्मृतिः